

Piotr Wiśniewski

"Processionale" z klasztoru OO. Karmelitów w Oborach

Liturgia Sacra. Liturgia - Musica - Ars 22/1(47), 165-175

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Liturgia Sacra 22 (2016), nr 1, s. 165–175

KS. PIOTR WIŚNIEWSKI
Lublin, KUL

PROCESSIONALE Z KLASZTORU OO. KARMELITÓW W OBORACH

Księgi liturgiczno-muzyczne zawierające chorał gregoriański były w Kościele zawsze otaczane szczególną troską. Początkowo były to najpierw rękopisy, a następnie, wraz z wynalezieniem druku, kodeksy drukowane¹. Stanowią one dzisiaj, z uwagi na swoją zawartość, cenne źródło wiedzy dla szeroko podejmowanych wieloaspektowych badań: historycznych, liturgicznych, muzykologicznych i innych. Niewątpliwie źródła rękopiśmienne, głównie ze względu na swój unikalny charakter, należą do najciekawszych przekazów tradycji liturgiczno-muzycznej. Świadczą one o poziomie kultury muzycznej i repertuarze wykonywanym w danym środowisku, diecezji, czy klasztorze. W miarę jednak upływu czasu i stopniowym przeobrażaniem się liturgii zaczęto tworzyć do jej celebrowania księgi o charakterze coraz bardziej użytkowym.

Jedną z takich, którą chcemy wydobyć na światło dzienne i zaprezentować w niniejszym studium, jest *Processionale... reductum* z 1759 r., z biblioteki klasztornej oo. karmelitów w Oborach², zawierające repertuar muzyczny na wybrane obchody

¹ Por. I. PAWLAK, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, Lublin 2000, s. 138–139.

² Obory to miejscowość o metryce średniowiecznej, należąca w okresie rozbiorów do Cesarstwa Rosyjskiego. Staraniem Łukasza Rudzowskiego i jego żony, Anny z Galemskich, w 1605 r. wzniesiono tam kościół i zasiedlono karmelitami z konwentu bydgoskiego; zob. W. KOLAK, *Karmelici. W Polsce*, EK 8, kol. 805; M. WRZESZCZ, *Obory*, EK 14, kol. 209–210.

roku liturgicznego. W linii prostej księgę tę można by porównać pod względem zawartości i funkcji z kancjonałem, który w dużym stopniu przejął rolę procesjonału, zastępując go w XIX w.³ Warto podkreślić, iż procesjonał, podobnie jak kancjonał⁴, nie był pierwotnie oficjalną księgą Kościoła, ale sporządzoną przez i dla konkretnego kantora⁵. Tego typu praktyka pojawiania się i zanikania ksiąg liturgicznych znana jest w przeszłości, czego przykładem może być kantatorium, które w XIII w. zanikło wskutek włączenia śpiewów solowych do mszału i gradułu⁶. Podobne koleje przeszedł procesjonał. Prezentowany przez nas egzemplarz był bardzo praktyczną pozycją, stanowiącą podstawę wykonywania śpiewów procesyjnych w konwencie oborskim. Archiwum biblioteki klasztornej posiada aktualnie trzy identyczne egzemplarze tej księgi.

Wypada zatem na wstępie podać definicję księgi procesjonału w ogóle, a następnie dokonać w jej świetle weryfikacji interesującej nas edycji. Dzięki temu możliwe będzie wychwycenie najbardziej charakterystycznych cech księgi karmelitańskiej. W przedstawieniu repertuaru liturgicznego dokonamy także ogólnego porównania zawartości tej księgi z *Processionale* Andrzeja Piotrkowczyka z 1621 r. Wydaje się być to znaczące dla uchwycenia transmisji repertuaru pomiędzy obydwoma przekazami, bowiem procesjonał oborski adresowany był dla konkretnej wspólnoty klasztornej, natomiast procesjonał A. Piotrkowczyka do całej prowincji gnieźnieńskiej, co stanowi ewenement na skalę europejską⁷.

1. Definicja

Według definicji encyklopedycznej procesjonał jest księgą liturgiczną zawierającą teksty antyfon przeznaczonych do śpiewu podczas procesji oficjum i Mszy św. W XII i XIII w. traktowano go jako oddzielną księgę, a następnie dołączono do niej normy rytualne. Z kolei w XV i XVI stuleciu procesjonał stał się księgą użytkową

³ Z. WIT, *Kancjonał*, EK 8, kol. 558–560.

⁴ Kancjonał jest księgą lokalną, przeznaczoną do liturgii, obejmującą wybrane śpiewy zaczerpnięte z mszału, rytuału, pontyfikatu, ceremoniału, gradułu i antyfonarza. Wszedł on do użytku liturgicznego z powodu wyczerpania wydań ksiąg liturgicznych w XIX w. Niejednokrotnie spełniał on także rolę podreżnika dla wykonujących śpiew liturgiczny. W sensie ścisłym nie jest on jednak księgą liturgiczną, bowiem nie posiada wymaganej aprobaty władzy kościelnej; szerzej zob. P. WIŚNIEWSKI, *Kancjonał — księgą liturgiczną?*, LitS 14 (2008), nr 2, s. 415–427.

⁵ P. PAĆKOWSKI, *Śpiewy procesyjne Proprium de Sanctis w „Processionale” Andrzeja Piotrkowczyka z 1621 r. Studium źródłoznawczo-muzykologiczne*, Lublin 2007, s. 32 (mps pracy dr. w BKUL); problem ten rozstrzyga B. BODZIOCH, *Cantionale ecclesiasticum na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Lublin 2014, s. 32–33.

⁶ Księga zawierająca solowe pieśni liturgii mszalnej dla kantora. Najstarsze kantatoria datuje się na VIII/IX w. (Monza, Trewir, Berlin i Cleveland) i IX/X w. (Sankt Gallen); zob. I. PAWLAK, *Kantatorium*, EK 8, kol. 627; por. PAĆKOWSKI, *Śpiewy procesyjne*, s. 23.

⁷ PAĆKOWSKI, *Śpiewy procesyjne*, s. 23.

(„pierwszej potrzeby”), zawierającą m.in. antyfony pogrzebowe, obrzędu *Mandatum*, czy adoracji Krzyża w Wielki Piątek⁸. W ciągu wieków w różnych ośrodkach wykształciły się dość zróżnicowane typy tej księgi, głównie z powodu zamieszczonego w nich repertuaru. Znane były w związku z tym procesjonały o różnorodnej zawartości, np. w XIII w. we Francji wyłącznie z zestawem antyfon, od XVI stulecia zawierające antyfony i responsoria, czy wreszcie zamieszczające śpiewy wykonywane w poszczególnych ośrodkach zakonnych⁹.

Historyczny rozwój tej księgi, w świetle wyników badań Michel Huglo, przedstawił Piotr Paćkowski. Wskazał on na dziewięć etapów jej kształtowania się¹⁰:

- poprzednik procesjonału właściwego (w *Graduale*)
- procesjonały zawierające *Rogationes*¹¹
- procesjonały z antyfonami
- procesjonały z responsoriami
- procesjonał cysterski
- procesjonał z Sarum (po 1200 r.)
- procesjonał dominikański (po 1254 r.)
- procesjonał franciszkańsko-rzymski (ok. 1253–1254)
- procesjonał augustianów i premonstratensów.

Zdaniem P. Paćkowskiego, biorąc pod uwagę cały proces rozwoju tej księgi, zaproponowana definicja encyklopedyczna procesjonału nie jest kompatybilna w stosunku do jej zawartości. Proponuje on w związku z tym przyjąć definicję znacznie szerszą, o charakterze opisowym:

Procesjonał jest księgą liturgiczną Kościoła zachodniego zawierającą śpiewy, rubryki i opisy obrzędów związanych z procesjami zalecanymi przez Stolicę Apostolską, takimi jak w dniu Oczyszczenia NMP, Niedziela Palmowa, Zmartwychwstanie Pańskie, (...) śpiewy związane z procesjami odbywającymi się przed główną mszą św. niedzielną i w święta. W zależności od potrzeb muzycznych danego ośrodka zawiera antyfony, responsoria, wersety, sekwencje czy nawet utwory polifoniczne nie występujące w innych księgach liturgicznych¹².

W świetle przywołanej wyżej wypowiedzi nietrudno zauważyć, iż procesjonał jest księgą dość pojemną i różnorodną pod względem repertuaru liturgicznego. W konsekwencji oznacza to, iż nie stanowi on swego rodzaju monolitu, czy gotowego utartego wzorca, którego należało się rygorystycznie trzymać przy każdorazowym redagowaniu nowej księgi.

Mając na uwadze przywołane definicje, spróbujemy odpowiedzieć na pytanie, czy i w jakim stopniu interesujące nas *Processionale* je odzwierciedla.

⁸ B. NADOLSKI, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1228.

⁹ PAĆKOWSKI, *Śpiewy procesyjne*, s. 30.

¹⁰ *Tamże*, s. 31.

¹¹ Antyfony procesyjne na dzień 25 kwietnia, tzw. *Litania większa*, *tamże*, s. 28.

¹² *Tamże*, s. 32.

2. Prezentacja źródła

2.1. Opis zewnętrzny

Prezentowane *Processionale* przechowywane jest w bibliotece klasztornej oo. karmelitów w Oborach. Posiada kartę tytułową, na której wypisano na przemian czcionką czerwoną i czarną jej szczegółową zawartość:

Processionale juxta usum ordinis fratrum Beatae Mariae Virginis de Monte Carmelo S.O. Provinciae Maioris Poloniae, SS Sacramenti Reductum. Officio defunctorum et synopsi memoriter cantandorum Auctum. Autoritate venerabilis definitorii Oboriensis Receptum, ac de Mandato A.R.P. Michaelis a S. Mathia S.T.L.I. provincialis et definitoris generalis typis expeditum.

Na dole karty tytułowej podany jest adres wydawniczy:

Anno salutis reparatae per Christum 1759. Varsaviae. Typis S.R.M. & Reipublicae in Collegio Regio Scholarum Piarum.

W lewym rogu dolnej krawędzi odcisnięta jest pieczęć z numerem A 744, oznaczającym sygnaturę księgi. Na odwrocie karty tytułowej podano szczegółowe uwagi dla kantora (*Ad cantorem*).

Procesjonął liczy łącznie 119 stron. Tradycyjnie czarnym kolorem przekazana została treść liturgiczna, natomiast na czerwono wydrukowano czteroliniowe nutownice oraz rubryki.

2.2. Notacja muzyczna

Do zapisu materiału muzycznego wykorzystano dwa rodzaje kluczy: C i F. Nigdy nie występują one jednocześnie. W przebiegu melodii stosowany jest bemol, który pojawia się najczęściej wewnątrz utworu, choć niekiedy bywa notowany tuż przy kluczu. Nigdy nie jest on jednak likwidowany kasownikiem. Na końcu każdego systemu muzycznego znajduje się *custos* mający postać *virgi* skierowanej w górę lub w dół. Kodeks oborski posiada również nagminnie stosowane kreski działowe, pojedyncze i podwójne, przecinające wszystkie linie, bądź tylko niektóre. Zastosowanie tego typu znaków dystynkcyjnych jest wynikiem dokonanej przez kantorów świadomej korekty w celu ułatwienia koordynacji melodii i tekstu. Kreski te, będące istotnym elementem interpunkcyjnym, dzielą wyraźnie zapis muzyczny na drobniejsze jednostki melodyczne, ułatwiając lekturę tekstu i melodii.

Tekst muzyczny został zapisany notacją kwadratową. W zapisie nut co jakiś czas pojawia się *virga* oraz pojedyncza nuta romboidalna (*punctum inclinatum*), występująca często na przedostatniej sylabie słowa¹³. Jakkolwiek trudno wskazać jednoznaczne wyjaśnienie tego zjawiska, to jednak istotne jest to, iż odmienność

¹³ Analogiczne zjawisko spotykamy w dwóch kodeksach rękopiśmiennych z Obór: w antyfonarzu (incipit: *Gloria tibi Trinitas*) i graduale (incipit: *alleluia et omnes*); zob. P. WIŚNIEWSKI, *Muzykalia z klasztoru oo. karmelitów w Oborach (Źródła do badań łacińskiej monodii liturgicznej)* (w druku).

zapisu nie powodowała różnic rytmicznych pomiędzy notacją gotycką i kwadratową, co w konsekwencji nie wpływało na wykonawstwo śpiewów¹⁴.

Osobliwością notacji procesjonału karmelitańskiego są obecne w nim sporadycznie neumy specjalne w postaci *torculus liquescentes* (s. 34, 66), w bardzo wyakcentowanej formie. Nie odnotowano natomiast kwilizmy. Jej brak w notacji kwadratowej należy tłumaczyć zanikiem wrażliwości rytmicznej chorału XII i XIII w.¹⁵ Analiza notacji muzycznej pozwala stwierdzić, iż rysunek poszczególnych neum nie odbiega od grafiki *nota quadrata* stosowanej w średniowieczu, pomimo że badany procesjonał pochodzi z początku II połowy XVIII w.

2.3. Zawartość

Pod względem zawartości repertuaru księga nie przedstawia się imponująco. Podaje kolejno śpiewy następujących uroczystości w roku liturgicznym:

- *In Festo Purificationis B.M.V.* (ant. *Lumen ad revelationem Gentium*);
- *Feria IV. Cinerum* (ant. *Exaudi nos Domine; Inter vestibulum*);
 - *Dominica Palmarum* (ant. *Pueri Hebraeorum; Occurrunt turbae; Ave rex; hymn Gloria laus et honor; resp. Ingrediente Domino*);
 - *In Coena Domini* (ant. *Mandatum novum do vobis; Postquam surrexit; In diebus illis; Ubi est charitas; Si ego Dominus; Domine Tu mihi; Dominus Iesus; resp. In monte oliveti; Circum dederunt; Christi Virgo dilectissima*);
- *In Parasceve* (resp. *Recessit pastor noster*);
- *Sabbato Sancto. Et in Vigilia Pentecostes* (tractus: *Sicut Cervus*);
- *Dominica Resurrectionis* (ant. *Gloria Tibi Trinitas*);
- *In Festo s. Alberti Ord. Nostri* (ant. *O Alberte norma; Vacant aegri vigilantes*);
- *In Festo Assumptionis B.M.V.* (Ps. 64);
- *Officium Defunctorum cum Missa Processione et Conductibus*:
 - Ad Vesperas*:
 - ant. *Placebo Domino* (Ps. 114); *Hei mihi Domine* (Ps. 119); *Dominus custodit* (Ps. 120); *Si iniquitates* (Ps. 129); *Opera manuum* (Ps. 117); *Ad Magnificat: Audivi vocem de Coelo*;
 - Ad Matutinum*:
 - *invitat. Regem cui omnia vivunt*;
 - *in primo Nocturno*: ant. *Dirige Domine Deus* (Ps. 5); *Convertere Domine* (Ps. 6); *Ne quando rapiat* (Ps. 7); *Lectio prima*; resp. *Credo quod Redemptor; Lectio secunda*; resp. *Qui Lazarum; Lectio tertia*; resp. *Domine quando veneris*;

¹⁴ Tamże.

¹⁵ J. NOREL, *Graduał franciszkański z Płocka. Studium źródłoznawcze*, Kraków 2007, s. 101.

- *in secundo Nocturno*: ant. *In loco pascuae* (Ps. 22); *Delicta iuventutis* (Ps. 24); *Credo videre* (Ps. 26); *Lectio quarta*; resp. *Hei mihi Domine*; *Lectio quinta*; resp. *Ne recorderis peccata*; *Lectio sexta*; resp. *Domine secundum actum meum*;
- *in tertio Nocturno*: ant. *Complaceat Tibi Domine* (Ps. 39); *Sana Domine animam* (Ps. 40); *Sitivit anima mea* (Ps. 41); *Lectio septima*; resp. *Pecantem me quotidie*; *Lectio octava*; resp. *Requiem aeternam*; *Lectio nona*; resp. *Libera me Domine*;

Ad Laudes:

- ant. *Exultabunt Domine* (Ps. 50); *Exaudi Domine, orationem meam* (Ps. 64); *Me suscepit dextera tua* (Ps. 62); *A porta inferi* (*Canticum Ezechiae*); *Omnis spiritus* (Ps. 148; Ps. 149); *Ad Benedictus*: *Ego sum resurrectio et vita*;

Ad Missam:

- *Intr. Requiem aeternam*;
- *Kyrie*;
- *Graduale: Requiem aeternam*;
- *Tractus: Absolve Domine*;
- *Prosa: Dies irae*;
- *Off. Domine Iesu Christe rex gloriae*;
- *Sanctus*;
- *Agnus Dei*;
- *Post com. Lux aeterna*;

Processio in quatuor stationibus:

- *responsoria: Libera me Domine; Memento mei Deus; Ne recorderis peccata mea; Requiem aeternam dona eis Domine*;

Conductus fratrum:

- *responsoria: Subvenite sancti Dei; Memento mei Deus; Libera me Domine de morte aeterna*;
- ant. *In Paradisum; Ego sum Benedictus; Clementissime Domine*;

Conductus extraneorum:

- ant. *Salve Regina*;

Conductus parvulorum:

- ant. *Hic accipiet Benedictionem*;

Synopsis alphabetica cantandorum: Ave maris stella; Ave stella matutina; Ave Virgo Florentina; Anna Parens Sanctissima; Christe qui lux; Da pacem Domine; Domine Rex Deus Abraham; Ecce quam bonum; Fiant Domine oculi; Flos Carmeli; Haec est praeclarum; Iesu dulcis memoris; Iesu Salvator saeculi; Iesu nostra Redemptio; Litanía de B.M.V.; Litanía de Omnibus Sanctis; Miserere mei Deus; Miserere mei Domi-

ne; Alleluia, Alleluia; O salutaris Hostia; Pange lingua gloriosi; Quem terra; Qui passus es; Regina caeli; Rex Christe Primogenite; Salvator mundi; Salve Regina; Sub tuum Praesidium; Te lucis ante terminum; Te Deum laudamus;

Additamentum:

- *De Sancto P.N. Elia: resp. O Elia Pater alme;*
- *De Sancto Antonio: resp. Si quaeris miracula;*
- *De Sanctis Apostolis: resp. Ite in orbem terrarum;*

Canticorum:

- *Intonationes: Primi Toni, Saecundi Toni, Tertii Toni, Quarti Toni, Quinti Toni, Sexti Toni, Septimi Toni, Octavi Toni;*

Instructio cantus choralis.

Biorąc pod uwagę całościową zawartość księgi, można wyróżnić w niej cztery części:

- *Processionale Ordinarium;*
- *Proprium Sanctorum;*
- *Commune Sanctorum;*
- *Officium Defunctorum.*

W części I (*Processionale Ordinarium*) zawarte są antyfony, responsoria i hymn okresu Wielkiego Postu: *Feria quarta Cinerum* i *Dominica Palmarum*. Następne śpiewy dotyczą celebracji Triduum Paschalnego: *In Coena Domini*, *In Parasceve*, *Sabbato Sancto*. Jeden śpiew związany jest z uroczystością Zmartwychwstania Pańskiego: *Dominica Resurrectionis* i *Vigilia Pentecostes*.

Część II (*Proprium Sanctorum*) obejmuje śpiewy antyfon i responsoriów *Proprium de Sanctis: In Festo Purificationis B.M.V.; In Festo s. Alberti Ord. Nostri; De Sancto P.N. Elia; De Sancto Antonio* i psalmu *In Festo Assumptionis B.M.V.*

Do *Commune Sanctorum* należy responsorium *De Sanctis Apostolis*.

Część IV zawiera *Officium Defunctorum*: nieszpory, godzina czytań i jutrznia. W tym dziale wydrukowano również pogrzebowe śpiewy mszalne, śpiewy procesyjne Dnia Zadusznego oraz śpiewy związane z obrzędem pogrzebu braci, osób nie będących braćmi i dziećmi.

3. Ocena zawartości

Uwzględniając selektywny charakter repertuaru *Processionale* z Obór, należy stwierdzić, iż miało ono charakter wybitnie użytkowy, z przeznaczeniem dla potrzeb karmelitańskiej wspólnoty klasztornej, za czym przemawiają chociażby dwa responsoria: *Flos Carmeli* i *O Elia Pater alme*. W księdze brakuje wielu śpiewów

związanych z obrzędami wynikającymi z cyklu niedzielnego (np. antyfon: *Asperges me* i *Vidi aquam*), śpiewów okresu Adwentu, Bożego Narodzenia, Wielkiego Postu, czy o świętych, które wydrukowane zostały w *Processionale* A. Piotrkowczyka z 1621 r. Księga Piotrkowczyka (część *Proprium de Sanctis*) zawiera ogółem 265 różnych śpiewów¹⁶, natomiast karmelitańska — 112. Nadzwyczaj skromnie spośród wszystkich części przedstawia się *Commune Sanctorum*, z podanym zaledwie jednym śpiewem (*De Sanctis Apostolis*). Dla porównania druk Piotrkowczyka w tej części liczy 48 tytułów.

Gdy chodzi o część *Officium Defunctorum*, procesjonał karmelitański pod względem repertuaru jest zasadniczo zgodny z podanym w kodeksie A. Piotrkowczyka. Różnice dotyczą jedynie antyfony do kantyku *Magnificat* w niesporach (procesjonał Piotrkowczyka: *Omne quod dat mihi pater*, procesjonał z Obór: *Audivi vocem de Coelo*) i drugiego responsorium w trzecim nokturnie *Matutinum* (Piotrkowczyk: *Domine secundum actum meum*, księga karmelitańska: *Requiem aeternam*). Oznacza to, iż oficjum za zmarłych było w zasadzie niezmiennie w kolejnych wiekach i w różnych zwyczajach (klasztornych i diecezjalnych). Podobnie jak w przypadku *officium Triduum*, klasztory przyjmowały zwyczaj diecezjalny¹⁷. Odnośnie do *Requiem aeternam* warto przypomnieć, iż przechodziło ono różne koleje. W przypadku psalmów najczęściej zastępowano *Gloria Patri* przez *Requiem aeternam*, co potwierdza również procesjonał karmelitański. Jak zaznacza John Harper, wcześniejsze teksty oficjum za zmarłych rzadziej posiadały *Requiem aeternam*, nawet XVI-wieczny zwyczaj Salisbury zamiast *Requiem* przewidywał zdwajanie ostatniego responsorium w każdym nokturnie wigilii¹⁸. *Processionale* z Obór prezentuje w tym względzie praktykę przeciwną. Nie tylko bowiem kończy wszystkie psalmy *officium defunctorum* werselem *Requiem aeternam* (pomimo reformy trydenckiej, która zakazała *Requiem*, a nakazała *Gloria Patri*), ale także poleca śpiew responsorium *Requiem aeternam*. Fakt ten należy uznać za pewną lokalną odmianę liturgii oficjum. Należałoby przebadać w tym względzie jeszcze inne karmelitańskie procesjonały, które pozwoliłyby odpowiedzieć na pytanie, czy jest to zwyczaj karmelitański, lokalny, czy jeszcze jakiś inny. Warto także nadmienić, iż w historii *officium defunctorum* utrwalił się zwyczaj nocnych wigilii przy zmarłym, praktykowany szczególnie w kręgach monastycznych, który przetrwał aż do XX w.¹⁹

Księga karmelitańska dołącza również śpiewy mszalne Dnia Zadusznego według formularza *Requiem* wraz z celebracją procesji żałobnej z czterema stacjami²⁰, a w dal

¹⁶ PAĆKOWSKI, *Śpiewy procesyjne*, s. 233–240.

¹⁷ J. HARPER, *Formy i układ liturgii zachodniej od X do XVIII wieku*, tłum. M. Kowalska, Kraków 2002, s. 124.

¹⁸ *Tamże*.

¹⁹ M. DOLORES NOWAK, *Jutrznia za zmarłych w języku polskim po Soborze Watykańskim II*, „Annales Lublinenses pro Musica Sacra” 1 (2010), nr 1, s. 262.

²⁰ Obok formularza *Requiem* znany był także drugi: *Si enim credimus*. Pierwsze świadectwo obchodów Dnia Zadusznego w Polsce zawiera kalendarz łądzki z XII w. W XIII w. coraz częściej wzmianki

szej części antyfony i responsoria na obrzęd pogrzebu braci (*conductus fratrum*), osób nie będących braćmi (*conductus extraneorum*) i dzieci (*conductus parvulorum*).

Podany przez księgę oborską porządek modlitw przy każdej z czterech stacji procesji Dnia Zadusznego jest zbliżony do schematu *Rituale* Andrzeja Piotrkowczyka z 1631 r.²¹:

- śpiew jednego z responsoriów *officium defunctorum*;
- psalm;
- *Pater noster*;
- jedno wezwanie i modlitwa;
- formuła błogosławieństwa z potrójnym znakiem krzyża.

Obrzęd karmelitański w następujący sposób odzwierciedla przekaz rytuału A. Piotrkowczyka: podaje do każdej stacji jedno responsorium *officium defunctorum*, zakończone, zgodnie z ówczesną tradycją obrzędów pogrzebowych, śpiewem *Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison; Pater noster*; incipity pięciu wersetów i specjalną oracją. Nie ma natomiast rubryki informującej o błogosławieństwie końcowym przy każdej ze stacji. Najprawdopodobniej odprawiany w konwencie oborskim obrzęd procesji dostosowany był do zwyczajów lokalnych, choć w wielu księgach było zamieszczone błogosławieństwo²².

Wprawdzie procesjonał oborski przeznaczony był dla wspólnoty klasztornej, to jednak — drukując śpiewy żałobne także na pogrzeby dzieci i osób nie będących zakonnikami — należy sądzić, iż w ten sposób starał się naśladować rytuał. Pod uwagę należy wziąć również fakt, iż karmelici oborscy nie prowadzili jeszcze wówczas parafii (dopiero od 1971 r.²³), niemniej jednak zamieszczenie *conductus extraneorum* i *conductus parvulorum* może świadczyć o pełnieniu już wówczas pewnych obowiązków duszpasterskich dla miejscowej ludności. Potwierdzeniem tej hipotezy może być znajdujący się przy klasztorze stary cmentarz, na terenie którego w 1686 r. wzniesiono murowaną kaplicę²⁴. Zagadnienie to wymaga jednak odrębnych badań.

Dokonując próby weryfikacji badanego przez nas kodeksu w świetle przytoczonych na wstępie definicji, śmiało można stwierdzić, iż *Processionale* z Obór

na ten temat odnajdujemy w cysterskich księgach liturgicznych (*Cantonale vel Processionale Cisterciense* i *Graduale Cisterciense* z Pelplina oraz *Agenda* z klasztoru w Lubiążu). Na tej podstawie przypuszcza się, że do liturgii w Polsce Dzień Zaduszny wprowadzili cystersi. Księgi zakonne przedsoborowe nie zawierały jednak rytu procesji w tym dniu, głównie z uwagi na fakt, iż troska o zmarłych w klasztorach była rozciągnięta na cały rok liturgiczny. Natomiast procesję z czterema stacjami notują w II poł. XV w. księgi liturgiczne Krakowa; por. W. HUDEK, *Z dziejów procesji Dnia Zadusznego w Polsce*, SSHT 36 (2003), z. 1, s. 138–140.

²¹ Rytuał podaje jeszcze modlitwę *Ave Maria* i śpiew antyfony *Salve Regina*. Zgodnie z *Breve* Pawła V *Rituale Romanum* zaproponowane zostało jako wzorzec, do którego dołączane były liturgiczne i muzyczne tradycje diecezjalne, *tamże*, s. 150.

²² *Tamże*, s. 44nn; PAĆKOWSKI, *Śpiewy procesyjne*, s. 114–115.

²³ M. WRZESZCZ, *Obory*, kol. 209.

²⁴ Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Matki_Boskiej_Bolesnej_w_Oborach (29.10.2015).

było księgą o wybitnie użytkowym przeznaczeniu, zredagowaną na potrzeby lokalnego konwentu. Świadczy o tym przede wszystkim wyselekcjonowana jej zawartość, przydatna na co dzień (msza i oficjum za zmarłych, śpiewy Dnia Zadusznego i obrzędy pogrzebu), wybrane niedziele (dwie) i święta roku kościelnego. Odzwierciedla żywą tradycję organizowania procesji w wybrane święta, ze szczególnym uwzględnieniem Dnia Zadusznego. Wydanie tej księgi dla lokalnego konwentu świadczy o potrzebie i przywiązaniu zakonników do tej formy religijności.

W zestawieniu z edycją A. Piotrkowczyka (*Proprium de Sanctis*) druk oborski wypada nader skromnie. Nie można jednak zapominać, iż wydanie piotrkowskie przeznaczone było dla całej prowincji, a księga karmelitańska dla konkretnego ośrodka. Spełniała zatem zupełnie inną rolę, zaspokajając potrzeby lokalnej społeczności klasztornej. Dodatkowym argumentem za *stricte* użytkowym charakterem tej edycji są zamieszczone w niej rubryki oraz instrukcja o śpiewie gregoriańskim i intonowaniu ośmiu tonów psalmowych, co zbliża ją pod tym względem do *Cantionale ecclesiasticum*, będącego nowym typem księgi drukowanej na ziemiach polskich w XIX w.²⁵ Konkludując należy stwierdzić, iż w świetle zaproponowanej przez P. Paćkowskiego opisowej definicji procesjonau mieści się także kodeks oborski.

* * *

Wydobyte na światło dzienne *Processionale* z Obór, co było jednym z głównych zamierzeń autora, wpisuje się niewątpliwie w ciąg prac badawczych związanych z istniejącymi w przeszłości księgami liturgicznymi i stanowi przyczynek do podjęcia dalszych studiów ksiąg karmelitańskich. Już sam fakt istnienia takiej księgi w klasztorze świadczy o pielęgnowanej żywej tradycji, która pomimo licznych zawirowań przetrwała prawie niezmienniona do Soboru Watykańskiego II. Osobnym zagadnieniem, które należałoby podjąć, jest analiza muzyczna śpiewów tego procesjonau ze wskazaniem ich cech charakterystycznych, Pozwoliłoby to z pewnością szerzej udokumentować reprezentowaną przez ten kodeks tradycję liturgiczno-muzyczną.

STRESZCZENIE

Księgi liturgiczno-muzyczne zawierające chorał gregoriański należą do nadzwyczaj cennych źródeł. Z uwagi na swoją zawartość stanowią one istotne źródło wiedzy dla wieloaspektowych badań: historycznych, liturgicznych, muzykologicznych i innych. Podjęte zagadnienie dotyczy podręcznej drukowanej księgi liturgicznej *Processionale... reductum* z 1759 r. z biblioteki klasztornej oo. karmelitów w Oborach. Celem studium jest najpierw ukazanie najbardziej charakterystycznych cech księgi karmelitańskiej, a następnie jej ogólne porównanie z *Processionale* Andrzeja Piotrkowczyka z 1621 r. W świetle dokonanej analizy zawar-

²⁵ BODZIOCH, *Cantionale ecclesiasticum*, s. 30–31.

tości repertuaru należy stwierdzić, iż *Processionale* z Obór było liturgiczną księgą użytkową zredagowaną na potrzeby lokalnego konwentu. Odzwierciedla żywą tradycję organizowania procesji w wybrane święta i uroczystości roku liturgicznego, a jeszcze bardziej obchody Dnia Zadusznego i obrzędy pogrzebu. Wydanie tej księgi świadczy o potrzebie i przywiązaniu zakonników do tej formy religijności. Natomiast w zestawieniu z edycją A. Piotrkowczyka (*Proprium de Sanctis*) druk oborski wypada pod względem zawartości nader skromnie. Przekonywującym uzasadnieniem tego stanu rzeczy może być fakt, iż wydanie piotrkowskie przeznaczone było dla całej prowincji, a księga karmelińska dla konkretnego ośrodka. W ogólnej ocenie należy stwierdzić, iż *Processionale* z Obór wpisuje się w ciąg prac badawczych związanych z pojawiającymi się wówczas księgami liturgicznymi. Przedstawione studium należy traktować zatem jako przyczynek do podjęcia dalszych całościowych badań ksiąg karmelińskich. Fakt jej istnienia świadczy o żywej tradycji, która pomimo różnych zawirowań przetrwała do Soboru Watykańskiego II.

Słowa kluczowe: procesjonał, księgi liturgiczno-muzyczne, Obory, karmelici, procesja.

***Processionale* from the monastery of the Carmelite order in Obory**

Summary

Liturgical – musical books containing Gregorian chant are extremely valuable sources of information for different kinds of research: historical, liturgical, musicological studies and others. The issue being concerned refers to the printed ordinal *Processionale... reductum* from year 1759, from the library of the Carmelite monastery in Obory. The aim of this study is, first, to present the most characteristic features of the Carmelite book and then, to compare it to *Processionale* by Andrzej Piotrkowczyk from 1621. Having analysed the repertoire, it can be stated that *Processionale* from Obory was a liturgical book used in the local monastery. It depicts a living tradition of organizing processions during certain festivities of the liturgical year. The fact that such a book was issued proves the monks' need for this form of religiousness. Comparing it to the edition by A. Piotrkowczyk (*Proprium de Sanctis*), the content of the Obory book is quite modest. The main reason for this could be the fact that Piotrkowczyk edition was to serve the whole province, while the Carmelite book was only for a particular monastery. The following study is meant as a starting point for further complete research of Carmelite books.

Key words: processional, liturgical – musical books, Obory, Carmelite order, procession.

PIOTR WIŚNIEWSKI, ks. dr hab.; ur. 1972, muzykolog, absolwent Instytutu Muzykologii KUL (2004), Kierownik Katedry Polifonii Religijnej IM KUL, członek Towarzystwa Naukowego KUL, Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych, Towarzystwa Naukowego Franciszka Salezego, *Associazione Internazionale Studi di Canto Gregoriano (Deutschsprachige Sektion)*, Związku Kompozytorów Polskich (Sekcja Muzykologów). W badaniach naukowych podejmuje m.in. zagadnienia związane z postgregoriańską monodią liturgiczną w Polsce w źródłowych zabytkach średniowiecznych oraz wybrane problemy współczesnej polskiej muzyki kościelnej.